

кладка, що зливається з пояснювальним словом: *душа-вереда, дощ-пласун, дощик-шелестун, хрещеники-дерева, життя-лихоліття, мучень-сирота, вдовиця-перемога, борці-лободильники, прилавок-рундук* та ін., напр.: *Ходить дощик-шелестун сонним степом, не заторкуючи струн тонкостеблих* (Гам само, 78).

Отже, поетична мова письменників Луганщини відображає одну з характерних тенденцій у розвитку словника мови поезії за рахунок авторської неологізації. Оказіоналізми збагачують арсенал мовних засобів експресивно-образної оцінки людини, її станів, її сприйняття природи.

Лідія Прокопович

«ЦЕ МІСТО — ПРЕКРАСНЕ, ЯК УСМІШКА ДОЛІ...» (МОВНИЙ ОБРАЗ МІСТА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.)

У національній поетиці феномен «мовний образ міста» починають виокремлювати у творах початку ХХ ст., пор. «...новизна теми міста для традиційно сільської поетичної музи в Україні ХІХ ст. була органічною в літературно-художньому просторі світової культури» (Л. О. Ставицька). Уже в першій третині ХХ ст. образ міста став настільки актуальним, що дослідники (Л. О. Ставицька, Л. А. Лисиченко, Л. М. Мялковська, Т. В. Скорбач) визначили його як стильову домінанту тогочасного художнього мовомислення.

Із посиленням соціокультурним розвитком міста як поліфункціонального середовища, у якому тісно поєднані соціальні, матеріальні та духовні умови буття й діяльності людини, пов'язана активізація тем урбанізму, урбанізації, а отже — й мовно-естетична актуалізація слова-образу *місто* в художній творчості другої половини ХХ ст.

Визначальним для стилістичної розбудови мовного образу *міста* є його пряме, зафіксоване в загальномовних тлумачних

словниках лексичне значення — «великий населений пункт, адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр» (СУМ, IV, 751). Пор.: *Там на горі є місто, що до нього/ купці пливають аж з моря крижаного* (Л. Костенко); *Зоря над містом зібрана і чемна,/ Зоря над містом точна і знаменна* (М. Вінграновський); *Над містом розмовляють голуби./ Про що, не знаю. Про цікаві речі./ Про той собор. Про людство. Про війну./ Про білий світ, про небо з далиною* (Л. Костенко); *Незряча/ тривожна мжичка над містом шелестить* (І. Жиленко); *Блукаю містом. Парками. Або/ приходжу в дім, де речі пам'ятають/ тепло моїх долонь* (І. Жиленко). Ця семантика конкретизована в художньо-образних деталях і реалізована в традиційних та оказіональних асоціативних зв'язках зі словами-поняттями, які створюють мовний образ міста як урбаністичного простору: *міста з фешенебельними віллами та майданами* (Д. Павличко); *Місто, премісто, прамісто моє!// Стійбище людське з асфальту й бетону* (Л. Костенко); *Тісні двори, запечені в асфальти* (Л. Костенко); *Під ковдрою засніженого вечора/ нуртує місто. У зіницях вікон/ блакитно фосфорують кінескопи./ На велетах багатоперхових/ пороша вимережує антени* (П. Перебийніс).

Посилення ролі міста в житті людини й соціуму, активна розбудова самого міста закономірно зумовили урізноманітнення його сприйняттево-оцінних характеристик у поетичній мові. Найбільш знаковими, інформативними з цього погляду вважаємо епітети, адже вони «виступають часовими маркерами художнього стилю літературної мови, яка відбиває передусім у лексиці та фразеології конкретну історичну добу» (С. Я. Єрмоленко).

Епітетне поле номінації *місто* формують означення з різним типом оцінності (нейтральним, позитивним та негативним). До нейтральних зараховуємо автологічні, описово-логічні прикметникові означення *велике, старе, далеко, близьке*: *У місті великім, в зимовій квартирі/ таку золоту навела чистоту* (І. Жиленко); *Ми пройшлись хребтами хідників/ униз старого міста* (Б. Бойчук); *місто для нас/ було лише містом/ достатньо далеким і близьким/ аби не збивати нас з ритму* (М. Савка).

На тлі таких нейтральних характеристик вирізняються позитивно й негативно марковані означення. Передусім це епіте-

ти, які вербалізують авторську оцінку міста або ж особливості його сприйняття ліричним героєм. У їх внутрішній формі домінують семи:

- ‘візуальне сприйняття’: *На маленькій планеті у синьому місті/ Сходить вечір на синє, на сизе й сумне* (М. Вінграновський); *Не тільки злотоверхе місто* (І. Калинець); *над синім безоднім містом* —/ *Ліхтарі понад синім бездомним дощем* (А. Мойсієнко);

- ‘психологічне сприйняття’ — *страждальне, трагічне, втомлене, грішне, крикливе, химерне, чудне: Ніч струмить в моє страждальне місто* (І. Калинець); *з розпуки позіхнуло трагічне місто* Львів,/ *мов гер тасмний радник* (Ю. Андрухович); *Ти — у кожному вікні наших втомлених міст/ і у кожній зіниці котів на карнизах* (І. Жиленко); *це грішне без гріха глухе містечко/ тряслось, гоїдалось, мов драговина* (В. Стус); *Я тікаю від себе, від муки і втоми,/ Від крикливих окатих міст* (В. Симоненко); *Ти — у кожному вікні наших втомлених міст/ і у кожній зіниці котів на карнизах* (І. Жиленко); *Ах, місто химерне!/ Тобі не до мене* (П. Перебийніс); *спускаються, загорнені у хмари,/ далекі землі і міста чудні* (І. Жиленко); *Я ж махонула в лотерею грать/ з лукавим містом, з долею, з випадком* (І. Жиленко).

Основні одиниці позитивно-оцінного епітетного ряду номінації місто — прикметники *красиве, прекрасне, дороге*, пор.: *Руан, Руан... Така висока вежа./ Красиве місто, що і говорить* (Л. Костенко); *Я вперше в Києві. Це місто —/ прекрасне, як усмішка долі* (Л. Костенко); *Нерозпізнанне місто дороге/ відкрилося колючим скалком щастя* (В. Стус).

Високу експресію створює епітет *княже*, що має історичну конотацію: *Отут, на руїнах княжого міста Родні,/ над берегом чистим моєї святої ріки .. з минулої слави дивлюсь у прийдешні віки* (Л. Костенко).

Позитивну оцінність виявляють також метафори, в яких номінація місто поєднується з назвами високих почуттів, приємних емоцій: *крізь воду вечора прозирає/ затоплене місто нашого кохання* (І. Калинець); *Це місто спогадів. Це в липні снігопад./ Яким я був тут десять літ назад* (В. Неборак).

Тільки в окремих ідіюстилях місто репрезентоване як «свій простір»: *Місто моє розправляє/ натомлені плечі./ .. Місто*

моє/ неземною росою щебече (П. Перебийніс). Про цей тип аксіологічного наповнення свідчить також контекстна синонімізація зі сполукою *мої світи*: *І чорні квіти виростають з вікон/ у місто, в небо, у мої світи* (І. Калинець).

В українській поетичній мові другої половини ХХ ст. послідовно відтворено й таку прикметну «візуальну» ознаку простору *міста*, як його «наповненість» ліхтарями. Частково цю функцію виконують автологічно-описові звороти (*А місто засвічувало ліхтарі./ І в кожному кіоску (держай, покупець!)/ палали тюльпани розкритих сердець* (І. Жиленко); *мисль тримається в світлі ліхтаря/ о це незнайоме місто* (В. Цибулько)). Однак частіше вербалізація мікроситуації «освітлене ліхтарями місто» естетизована в позитивно маркованих, нерідко й інтимізованих асоціативних співвіднесеннях (*Місто у срібних іскорках* (І. Жиленко); *О місто в голубім намисті* (Д. Павличко); *Ввечері мільйон стільників міста/ мерехтить умлівіч над Дніпром* (І. Драч), зокрема й індивідуально-авторських (*Синьозір ліхтарів, синьовир ліхтарів,/ синьоліт ліхтарів, синьорій* (А. Мойсієнко).

Назви *бульвар, алея, вулиці, завулки, тротуар, двори, фронтони, пам'ятник, газон* і т. ін. надають художнім описам *міста* урбаністичної просторової конкретності. Пор. такі зорові образи: *Стетерілий, голий вітер/ никає в завулки міста* (В. Стус); *той завулок з тополиними колонами* (Б. Олійник); *люди проходять вулицею, не думаючи* (Ю. Тарнавський); *студентка яку випадково зустрів/ на порожній вулиці* (В. Махно); *Алея довга і порожня, старанно вгорнута у ніч* (В. Стус); *В сивому Костанці дощ іде./ Мокнуть вулиці, двори, фронтони./ Мокне сумно пам'ятник Назону* (Б. Олійник); *Зелений квадрат газону* (І. Драч). Зафіксовано також слововживання, які ословлюють суто оказіональні асоціації, мотивовані індивідуальним життєвим досвідом авторів: *Ганяв я на тротуарах срібні кола дитинства* (І. Калинець); *вулиця синьою дамі здалась* (І. Жиленко).

Індивідуальні візуальні враження Б. Бойчука, який зовнішній вигляд ребристого *тротуару* асоціативно ототожнює з хребтом людини, відтворює генітивна метафора *хребти хідників*, пор.: *Ми пройшлись хребтами хідників/ у низ старого*

міста — де росли/ під мурами жінки з малими діточками,/ що сидючи жували спомини й пісні.

Як своєрідний атрибут *міста* в поетичній мові постає образ *асфальт*. Із ним пов'язана й усталена в мовній свідомості соціуму опозиція *місто / асфальт — село / земля, чорнозем*, оцінне розгортання якої відбувається як протиставлення *живого й неживого, природного й неприродного* тощо. Чіткість такого співвіднесення засвідчує вірш П. Перебийноса «Відчуття порожнечі», пор.: *Повертаюсь до міста.../ з космічних просторів чорнозему./ І щоразу морока з тією землею.../ Відшкрябую ту землю/ від шкіри, від серця./ Відриваю від себе./ А земля пручається,/ в горлі клубком обертається./ Ніяк не можу примирити/ чорнозем з асфальтом./ Відриваю землю від себе,/ а себе від землі./ І лечу в порожнечу...*

У мові діаспорної поезії номінація *асфальт* є компонентом негативно-оцінних генітивних метафор *порища асфальту, мертвий череп асфальту*: *Розчавлена гумовими колесами машин/ вліпає тиша в порища асфальту* (Б. Бойчук); *Сонце,/ сонце,/ світи нам ясно,/ щоб ми пустили коріння/ в мертвий череп асфальту* (Ю. Тарнавський).

Специфіку мовного образу *міста* означають також характерні метафори із лексемами — назвами органічними щодо означення елементів урбаністичного простору:

- будівель (у тому числі закладів та установ) — *багатоповерховий будинок, хмарочос, кінотеатр, театр, ресторан, вокзал*, наприклад: *хмарочоси/ згинаються/ між ними,/ щоб витрусити/ скалки скла* (Ю. Тарнавський); *в неділю наповнюються кінотеатри/ чорним волоссям людських голів* (Ю. Тарнавський); *виходять з .. переходів, ресторанів,/ беруться за руки — / впасти бояться з летючого Києва/ в космічну безодню* (В. Неборак); *Кінотеатри і вокзали — в світ спроектовані екрани міст* (В. Неборак); *на вокзалі — скорбна тишина./ Там викинулася музика з вікна* (І. Жиленко); *Немов вужі, повзуть вокзали* (Н. Федорак);

- різновидів транспорту — *метро, тролейбус, трамвай*: *в останньому вагоні (у метро)/ в котрімсь житті я їхала щаслива* (С. Йовенко); *Тебе струсне, ще трохи потрясе,/ а через п'ять хвилин в тролейбусі чи й так/ забудеш про політ і про*

літак (В. Неборак); *По місту летять трамваї, / як жовте осіннє листя* (І. Жиленко).

Просторова та образно-експресивна семантика слова-образу *місто* часто увиразнена її часовою маркованістю. У розглядуваних поетичних текстах вона вербалізована в різнотипних тропеїчних структурах — епітетах (*вечірнє сонце у вечірнє місто / впускаю, мов троянського коня* (І. Жиленко); *А із вітрин великих / сяє йому зловісно / чотирикутний, дикий / міста нічного / Місяць!* (І. Жиленко), метафорах (*вивісками, / в надвечірнім затемненні сніжного міста, / снується танго безпритульне, / вигадане студентом консерваторії* (Ю. Андрухович); *Як хороше радіти без причини, / Коли на місто сутінь опада / І чується, як тихо, безупинно / Дзюрчить у стоки весняна вода* (В. Симоненко); *Зима обступила місто, / для тих, хто тягасться від самого ранку / без жодних справ / не найкраща пора* (С. Жадан).

Актуальні для художнього опису *міста* й звукові характеристики: *Ранок. / Трамвайчик іде. / Міста золочений вулик / тихо і ніжно гуде* (І. Жиленко); *ти будеш в місті, як на небесі. / Пастельна тиша. Лиш нахилена блакить, / Академічною алея шелестить. / Там спорожнілі лавки* (В. Неборак).

Ряд метафор із лексичним центром *місто* засвідчують його новітнє художнє осмислення — як проблемного екологічного простору: *Дерева вже тримаються за стіни, / вони ідуть із міста ледь живі. / Невже колись і їх таки не стане, / ні коника в реліктовій траві* (Л. Костенко); *Коли у місті нічим продихнути, / вдягаєш ти зелену уніформу / і поганяєш волошкову «Ниву» / на простір, на повітря, / на природу* (П. Перебийніс).

Отже, мовний образ *міста* — важливий фрагмент просторової картини світу української поезії другої половини ХХ ст. У розглядуваному сегменті національної словесності і ця стрижнева номінація, і її текстові конкретизатори реалізують прямі, загальномовні значення, а також засвідчують мовно-естетичний розвиток у різнотипних тропеїчних структурах, що відбивають особливості конкретно-чуттєвого сприйняття, оцінювання й репрезентації *міста* засобами поетичної мови.